

https://dspace.org/

n Wreldoorsig van kliniese regsopleiding Sentraal Oos en WesEuropa

Maria Du Plessis

https://hdl.handle.net/10539/48384
DHET

Downloaded from a DSpace repository. https://dspace.org/

LitNet Akademies Jaargang 22, Nommer 3, 2025, ISSN 1995-5928
https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

’n Wêreldoorsig van kliniese regsopleiding: Sentraal-, Oos- en Wes-Europa

Riette du Plessis

Riette du Plessis, Skool vir Regte, Universiteit van die Witwatersrand

Opsomming

Die invloed van die Bologna Process en die European Network for Clinical Legal Education (ENCLE) speel beduidende rolle in die ontwikkeling van kliniese regsopleiding in Europa. Regsklinieke in Oekraïne verkeer tans onder druk as gevolg van die oorlog met Rusland. Die eerste Poolse universiteitregskliniek is in 1997 gestig, gevolg deur ’n verdere 28 in die daaropvolgende jare. Die eerste Tsjeggiese regskliniek is in 1997 geloods, waar studente onder toesig konsulteer. Slowakye fokus sedert 2000 grotendeels op sogenaamde *street law*. Kliniese regsopleiding is nie deel van die hoofstroom-regsopleiding in beide die Slowaakse en Tsjeggiese Republieke nie.

Kroasië se vlagskip Zagreb-regskliniek, wat in 2010 gestig is, het daartoe gelei dat alle regskole in die land tans lewende-kliënt-regsklinieke het. Die Universiteit van Malta bied sedert 2007 ’n kliniese regskursus vir akademiese krediete aan. Slegs drie regsklinieke in Hongarye bied aan studente die geleentheid om met lewende kliënte te werk. Frankryk het ’n ryk geskiedenis van regskliniekontwikkeling en het tans 40 regsklinieke, waarvan drie in oorsese Franse gebiede geleë is. Lewende-kliënt-regsklinieke is algemeen.

Duitsland, ook met ’n ryk geskiedenis, het tans 92 regsklinieke, waarvan 70 met lewende kliënte werk. In Italië speel die *L’altro diritto* (“die ander reg”) steeds ’n belangrike rol in die kliniese regsbeweging se strewe vir sosiale verandering. Ongelukkig is daar nie ’n eenvormige aanwending van die kliniese metode nie.

Nederlandse studente het aanvanklik regshulp vanuit regswinkels aangebied in lyn met die globale jeugrebellie van die 1960’s. Die Maastricht-Amsterdam Internasionale en Utrecht Internasionale regsklinieke speel tans ’n beduidende rol in Nederland. Die mobiele Juss-Buss-regsklinieke was die pioniers van die Noorweegse studenteregsklinieke. Ná die aanvaarding van die Verklaring van Salamanca is die Spaanse kliniese beweging daarop gemik om kliniese opleiding te nasionaliseer.

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

Alhoewel sommige van die jurisdiksies onder bespreking nie die onderskeidende kenmerke van kliniese regsopleiding volg nie, is die waarneembare innovasies in Europa bemoedigend.

Trefwoorde: eksternskap; kliniese regsbewegings; kliniese regsopleiding; lewende-kliënt-klinieke; onafhanklike regsklinieke; openbare regsopleiding; regsklinieke; regsprofessie; Street Law-programme; tradisionele regsopleiding

Abstract

A world view of clinical legal education: Central, eastern and western Europe

A global overview of clinical legal education (CLE) shows that there are ongoing efforts worldwide to promote CLE. The development of university law clinics and CLE in central, eastern and western Europe indicates concrete attempts to expose law students to legal practice in various ways.[1] The guidelines for CLE are, however, not followed uniformly across all the jurisdictions under discussion.

The Bologna Process is an intergovernmental higher education reform process launched in 1999 that includes 48 European countries, aimed at ensuring comparability in the standards and quality of higher education qualifications.

The European Network for Clinical Legal Education (ENCLE) was established in 2012 to promote justice and increase the quality of legal education through the CLE methodology. Nevertheless, CLE is not yet widely implemented across Europe, with only a limited number of universities integrating the methodology into their law curricula.

Independent law clinics, largely inspired by students, were established a few years after Ukraine's independence. CLE in Ukraine, however, has faced significant challenges since the onset of the war with Russia in 2022. The Association of Legal Clinics of Ukraine (ALCU), in cooperation with international clinicians, was actively promoting CLE prior to the war. According to their 2022 data, 16 law schools offered CLE as a compulsory course, 12 offered it as an elective, while 16 provided some form of extracurricular activities. Currently, only certain parts of Western Ukraine are considered relatively safe for citizens and clinicians. In response to the ongoing situation, the ALCU encourages clinics to use technology to support students and clients.

Legal education in Poland began in Kraków in 1364. The advocacy profession was initially regulated by the Duchy of Warsaw and the Napoleonic Code; self-regulation only followed after independence in 1919, and for the attorneys' profession in the 1980s. There was, however, a plea for the establishment of law clinics as early as 1904. Polish CLE, following the American model, was first introduced at the Kraków Law School in 1997, followed quickly by a clinic in Warsaw in 1998 and a further 27 clinics over the next eight years.

The Czech Republic and the Slovak Republic were formed when Czechoslovakia ceased to exist on 31 December 1992. Czech law schools initially attempted to create clinics where practitioners would present seminars, in the hope that externships would follow. The Palacký University in the Czech Republic launched the first clinic in 1997, where students advised clients under supervision. All Slovak universities offered Street Law programmes by 2000 and had established law clinics by 2016. However, CLE is not part of mainstream legal education in either the Czech or Slovak Republics.

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

Legal education in Croatia was shaped by socialist traditions. The bar association initially opposed the formation of law clinics, but the European Union's negotiators insisted on their establishment when Croatia's Legal Aid Act was drafted in 2008. The Zagreb Law Clinic, established in 2010, was modelled on the Norwegian system and follows a hybrid approach that integrates clinical work into law students' studies. All the law schools in Croatia currently have live client law clinics based on the Zagreb model.

The Republic of Malta is a member of both the European Union and the British Commonwealth. Malta's public law system follows British common law due to its history as a British colony, resulting in the use of both English and Maltese as legal languages. Private law is based on civil traditions and practice, and court proceedings are conducted in Maltese. The European Union has introduced additional legal influences. The law clinic at the University of Malta was established in 2007, offering a CLE course for academic credit.

Traditional methods of legal education continue to dominate in Hungary. Only a few law schools employ the CLE methodology. Three types of law schools can be identified: those that have never had a law clinic, those that offer Street Law programmes on occasion and the those that offer CLE as an elective course. Only three law clinics in the country offer students the opportunity to work with live clients.

Students at a private university in France offered legal advice to the poor between 1802 and 1805, following the closure of universities by the revolutionary government in 1795. This, however, ended when Napoleon reinstated universities in 1806 to serve as his mouthpiece. References to law clinics appear in 1840, 1900, and again during the 1920s and 1930s, but none of these efforts succeeded. After the Second World War, national schools were established outside university context for the judiciary (1958), attorneys (1970) and notaries (1973), while universities continued to provide only seminars and tutorials. The legal profession became increasingly critical of the lack of practical training at universities during the mid-2000s. This criticism culminated in the formation of the clinical movement in 2007 and the establishment of several law clinics between 2007 and 2010. By 2023, France had 40 law clinics, including three in overseas French territories. In most clinics, students offer legal advice to live clients under supervision.

The Fourth German Jurists Forum proposed the formation of law clinics in 1863, leading only to seminar instruction. The idea resurfaced in 1900, but fell into obscurity under the Nazi regime, whose legislation remained for decades after the Second World War. Authorities in the city of Bremen permitted the establishment of a law clinic in 1978. The Legal Service Act of 2008 provided for the establishment of law clinics. Students were the driving force behind these initiatives and there are currently 92 law clinics in Germany, with 70 providing live client services.

The mid-twentieth century saw the first attempts to establish law clinics in Italy. An organisation, *L'altro diritto* ("the other law"), which is still part of the modern clinical movement, was established by the end of the 20th century and involved students assisting inmates in Tuscan prisons. The first university law clinic was established in 2009 and 39 of the 59 universities in Italy currently have law clinics. Italian clinics want to use the CLE methodology to break down the conservative power structures that characterize Italian legal culture, with the goal of promoting social change. However, criticism levelled against Italian clinics indicates that there is no uniform understanding or application of the CLE methodology.

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

Law shops first opened in Tilburg in the Netherlands in 1969 as a result of the youth rebellion of the 1060s. Their influence in academia, however, began to fade somewhat after the government introduced legal aid. Nonetheless, many law shops continue to operate, focusing exclusively on local matters. The Maastricht law clinic opened in 1988, offering CLE as an elective course. The CLE course is compulsory for LLM students at the Amsterdam International Law Clinic and encompasses eight clinical units, focusing on both national and international cases. The International Law Clinic in Utrecht was established in 2009 and focuses on the international legal community.

The Juss-Buss ("law bus") mobile law clinic was established in Oslo in 1971, with students providing legal consultations to the poor using a bus. This initiative pioneered the basis of the current ecosystem of student legal advice in Norway. Several university clinics have since been established, although some universities still employ traditional teaching formats despite reforms.

Spanish legal curricula remained static since the end of the Franco dictatorship in 1975. A law clinic movement emerged in the mid-2000s, resulting in the establishment of several university law clinics. The 1994 Declaration of Salamanca was adopted by the Spanish clinical movement in 2018 to promote CLE and is currently hoping to effect nationalisation. Spanish clinics also mobilise during emergencies under the umbrella of the Salamanca Declaration.

Keywords: clinical legal education; clinical legal movements; externship; independent law clinics; law clinics; legal profession; live client clinics; public legal education; Street Law programmes; traditional legal education

1. Inleiding

Die wêreldoorsig van kliniese regsopleiding omvat Sentraal-Asië, die Midde-Ooste, Oos- en Suidoos-Asië, Sentraal-, Oos- en Wes-Europa, Noord-Amerika, Latyns-Amerika, Afrika, Oseanië, die Verenigde Koninkryk en Ierland.

Die voorgaande artikel oor kliniese regsopleiding in Sentraal-Asië, die Midde-Ooste, Oos- en Suidoos-Asië, asook Suid-Asië, het aangetoon dat regskoolgebaseerde kliniese opleiding as 'n beduidende innovasie in moderne regsopleiding erken word. Die waarde daarvan lê in die manier waarop korrekte aanwending die streng universiteitstoeligting met die praktyk integreer, wat regstudente aan etiese en sosiale geregtigheid blootstel wanneer hulle met kliënte werk.[2]

Hierdie bespreking sal, soos in die voorgaande studie, aantoon dat die oprigting van regsklinieke in vele jurisdiksies met die ontstaan van kliniese regsopleiding in Suid-Afrika[3] ooreenstem, naamlik dat studente-inisiatiewe die primêre dryfveer vir die oprigting van die regsklinieke was. Sommige van die jurisdiksies wat hier bespreek word, het ook 'n koloniale geskiedenis, terwyl ander – soos Suid-Afrika gedurende apartheid – regsklinieke tydens politieke onstabiliteit gevestig het en steeds voortgaan om hul regsklinieke uit te bou en te onderhou. Daar sal aangetoon word dat, alhoewel kliniese regsopleiding reeds in Suid-Afrika gevestig is, plaaslike klinici goed geplaas is om verdere inisiatiewe na te streef.

Die tweede deel van 'n globale oorsig van die ontwikkeling van kliniese regsopleiding toon aan dat daar voortgesette internasionale pogings is om kliniese regsopleiding te bevorder. In hierdie artikel word die ontwikkeling van universiteitregsklinieke en kliniese regsopleiding in Sentraal-, Oos- en Wes-Europa bespreek.

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

2. Kliniese regsopleiding in Sentraal- en Oos-Europa

Sentraal- en Oos-Europa toon van die suksesvolste voorbeelde van kliniese regsopleiding. Ná die val van die Berlynse Muur op 9 November 1989, het die streek 'n opbloei van kliniese regsopleiding gedurende die mid-1990's en die vroeë 2000's ervaar.[4] Hierdie vordering is aangemoedig deur aansienlike befondsing van Amerikaanse donateurs.[5] Baie van die regsklinieke se volhoubaarheid het egter getaan toe eksterne befondsing in die vroeë 2000's beëindig is. Nietemin is die grondslag vir regsklinieke gelê.

Die Bologna Process[6] – 'n reeks ministeriële vergaderings wat in 1999 tussen 29 Europese lande geloods is om die aanpasbaarheid in standaarde en die gehalte van hoëronderwyskwalifikasies te verseker – het nuwe ruimte vir kurrikulumhervorming geskep.

Hierdie artikel bespreek ontwikkelinge in kliniese regsopleiding in Oekraïne, Pole, Tsjeggo-Slowakye (die Tsjeggiese Republiek en die Slowaakse Republiek), Kroasië, Malta en Hongarye – met betrekking tot Sentraal- en Oos-Europa.

2.1 Kliniese regsopleiding in Oekraïne

Regsklinieke in Oekraïne ondervind diepgaande struikelblokke sedert Rusland se poging om Oekraïne in Februarie 2014 binne te val, wat tot 'n volskaalse oorlog in Februarie 2022 geëskaleer het. Onafhanklike regsklinieke – meestal geïnisieer deur studente, jong dosente en nieregeringsorganisasies (NRO's) in Kiëf, Donetsk, Lviv, Odessa en Lutsk – het tussen 1996 en 1999 ontstaan, 'n paar jaar ná Oekraïne se onafhanklikwording.[7] In daardie tyd het universiteite min ondersteuning gebied om kliniese regsopleiding as deel van die kurrikulum in te sluit.

Klinici het in 2006 die jaarlikse All-Ukrainian Olympiad van stapel gestuur om kliniese regsopleiding te bevorder, terwyl dit ook studentespanne voorberei om aan die Brown Mosten internasionale kliëntekonsultasiekompetisie deel te neem.[8] Oekraïne se Nasionale Vereniging van Regsklinieke (ALCU) werk nou saam met internasionale kliniese netwerke om Oekraïnse regsklinieke te versterk, wat meer doeltreffend is as om op die onderwysministerie te steun.[9] Daar is tans meer as 50 regsklinieke betrokke. In 2014 het ALCU hul standaarde vir die bedryf van regsklinieke gepubliseer,[10] gevolg deur assesseringstandaarde in 2017.[11] Hierdie raamwerk stel ALCU in staat om veelvlakkige monitering te doen en dosente en administratiewe personeel by te staan.[12]

Oekraïne het twee regshulpvorme: primêre regshulp, wat konsultasies en die voorbereiding van dokumentasie wat nie op litigasie betrekking het nie, insluit, en sekondêre regshulp, wat litigasie insluit. Regsklinieke vorm nie deel van die Oekraïnse staat se regshulpskema nie en word nie spesifiek gereguleer nie. Ingevolge Oekraïnse wetgewing het slegs toegelate prokureurs verskyningsbevoegdheid in die hof en mag studente dus slegs kliënte met administratiewe werk help, soos die opstel van regsdokumente. Kliniese regsopleiding sluit derhalwe ook simulasies in. Volgens ALCU se 2022-data, blyk dit dat 16 regskole kliniese regsopleiding as 'n verpligte kursus aanbied, 12 as 'n keusevak en 16 as 'n buitemuurse aktiwiteite aan. Vier regskole bied geen kliniese ervarings aan nie.[13]

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

Die toekoms van Oekraïne se regsklinieke hang nou saam met die voortgesette Russiese oorlog in Oekraïne. Die Russiese Dekanevereniging – verteenwoordig deur 304 universiteitsdekane – het op 4 Maart 2022, knap ná die Russiese inval in Oekraïne, 'n verklaring uitgereik ter ondersteuning van die oorlog.[14] Klinici in die ooste van Oekraïne was reeds in 2014 in gevaar toe Rusland die Krim onwettig beset het en moes wegbeweeg uit gebiede waar vyandelikhede plaasgevind het. Sedert Rusland se volskaalse inval in Februarie 2022, het hierdie gevaarsone uitgebrei. Tans is slegs sekere dele van Wes-Oekraïne relatief veilig vir burgers, wat klinici insluit.[15] Die ALCU moedig egter regsklinieke aan om kliënte en studente op 'n afstand te ondersteun by wyse van tegnologie.

Tsypiashchuk beklemtoon die kontras tussen Russiese en Oekraïnse regsklinieke, waar Russiese regsklinieke binne die Russiese Federasie regshulp verleen om Rusland se beleid van gedwonge assimilasie van Oekraïners te bevorder en met Oekraïnse burgers konsulteer oor hoe hulle burgerskap van die Russiese Federasie kan bekom.[16] Ironies genoeg is daar geen beskikbare inligting wat aandui dat die Russiese Sentrum vir die Ontwikkeling van Regsklinieke hulp verleen het aan Oekraïners wat ernstige menseregte-oortredings gely het nie.[17]

2.2 Kliniese regsopleiding in Pole

Die tradisie van regsopleiding in Pole het begin met die stigting van die eerste regsfakulteit in Krakow in 1364.[18] In 1904 het Szymon Rundstein sy *Studya i szkice prawne* (Regstudies en sketse) gepubliseer, waarin hy die noodsaak van regsklinieke bepleit het.[19] Die advokaatprofessie in Pole was eens onder beheer van die hertogdom van Warskou en die Napoleontiese Kode. Advokate se selfregulering is ingestel ná Pole in 1919 onafhanklikheid herwin het. Prokureurs se selfregulering het eers in die 1980's gevolg en teen 2015 kon beide professies in alle howe verskyn.

Die Poolse kliniese model is op dié van Amerika geskoei nadat 'n Poolse professor die Amerikaanse model gedurende 'n studietydperk bestudeer het. Daarna is die eerste regskliniek in 1997 by Jagiellonian Universiteit se regskool in Krakow opgerig.[20] Die kliniese regsprogram in Pole het sedertdien vinnig gegroei, met die tweede regskliniek wat in 1998 in Warskou geopen het, gevolg deur die stigting van nog 27 regsklinieke oor die volgende agt jaar.[21]

Die Europese regstudentevereniging (ELSA) in Pole het aansienlike invloed op die ontwikkeling van regsopleiding gehad deur in 1998[22] 'n konferensie in Szczecin te reël, in samewerking met die Poolse regsvereniging en die dekane van regsfakulteite, ten einde kliniese regsopleiding te bevorder.[23] Al die staatsuniversiteite in Pole het tans regsklinieke.[24] Privaat universiteite het gevolg, met die oprigting van studenteregsklinieke by Lazarski Universiteit in Warskou in 2004 en die Andrzej Frycz Modrzewski Cracow Universiteit in Krakow in 2009.[25]

In 2002 is die Regsklinieke Stigting daargestel om die potensiaal van kliniese regsopleiding te versterk,[26] deur onder meer konferensies en werkswinkels te organiseer, die idee van gratis regsdienste te propageer en befondsing te genereer.[27] Die stigting het ook die eerste Poolse kliniese regsopleidingshandboek gepubliseer, tesame met 'n regskliniekhandleiding en verskeie ander kliniese artikels en verslae.[28] Pole was deel van die Bologna Process en hul kliniese regsopleiding volg die lewende-kliënt-model. Street Law-programme word ook algemeen aangebied.[29]

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

2.3 Kliniese regsopleiding in die Tsjeggiese en Slowaakse Republieke (voorheen Tsjeggo-Slowakye)

Die Tsjeggiese en Slowaakse Republieke was histories saam bekend as Tsjeggo-Slowakye, waar tradisionele regsopleiding in die vorm van wetgewing en leerstellings vanuit handboeke of kommentare geskied het. Daar was weinig geleenthede vir studente om internskappe by regsfirmas te doen en hulle het eers praktiese ondervinding tydens hul leerklerkskap opgedoen.[30] Tsjeggo-Slowakye het op 31 Desember 1992 ophou bestaan en die Tsjeggiese en Slowaakse Republieke is gevorm.

Vroeë pogings om die regskurrikulum te hervorm was eksperimenteel van aard en het meestal doodgeloop as gevolg van 'n gebrek aan onder meer eksterne befondsing.[31] Tsjeggiese regskole het gepoog om regsklinieke op te rig waar praktisyns seminare aangebied het, met die hoop dat hulle eksternskappe aan studente sou bied. Daarteenoor het die Slowaakse Street Law-programme begin wat daarop gemik was om openbare regsbewustheid te verhoog. Hierdie vroeë pogings was nou verbind met verskeie nuutgevonde NRO's, waar pasgegradueerdes wou bydra om 'n sterk gemeenskap in die post-kommunistiese Tsjeggo-Slowakye te bou. Die NRO's het ook hul eie opleidingsprogramme ontwikkel en terselfdertyd veranderings in die kurrikula van beide die Tsjeggiese en Slowaakse universiteite ondersteun deur regsklinieke in vennootskap te stig of met Street Law-programme behulpsaam te wees.[32]

In Slowakye het al die regskole teen 2000 Street Law-programme gehad en teen 2016 regsklinieke. Die begrip *regskliniek* was so gewild dat elke departement hul eie regskliniek opgerig het, wat dit soms moeilik gemaak het om konsekwente gehalte te beheer. Ondanks hierdie uitdagings, het al vier die Slowaakse openbare regskole met hul kliniese programme volgehou, insluitend die oorspronklike Street Law-kursusse.[33] Die Comenius Universiteit bied meer as 20 gesimuleerde regskliniekkursusse aan en het ook 'n lewende-kliënt-regskliniek, waar studente direk met kliënte konsulteer.[34] Die regskool by Pavol Jozef Šafárik Universiteit in Košice bedryf 'n regsadviessentrum wat deur studente, onder toesig van praktisyns, beman word.[35]

Die regskool aan Palacký Universiteit in Olomouc in die Tsjeggiese Republiek is in 1991 gestig ná 'n politieke oorgang. 'n Regskliniek is van meet af aan beplan, maar het gefaal weens 'n gebrek aan kliënte en hofsake, wat eksterne befondsing laat opdroog het. Die regskliniek het slegs gedurende die 1996/1997- akademiese jaar bestaan.[36] Tussen 2002 en 2006 het 'n privaat praktisyn toesig oor studente gehou wat regsadvies aan kliënte verskaf het. In 2006 het befondsing deur die Europese Sosiale Fonds hulle in staat gestel om hul regskliniek op die Poolse model te skoei, waar die eerste regskliniek in 1997 opgerig is.[37] Hierdie model fokus op skriftelike regsadvies aan minder gegoede kliënte onder toesig van dosente of gekwalifiseerde prokureurs, in plaas daarvan om hulle in die hof te verteenwoordig. Palacký Universiteit in Olomouc het ook 'n ooreenkoms met die NRO, Pro Bono Alliance, aangegaan om kliënte in die hof te verteenwoordig.

In beide die Tsjeggiese en Slowaakse Republieke is kliniese regsopleiding nog nie deel van die hoofstroom-regsopleiding nie. Sommige departemente sien egter na die regsklinieke se belange om en meeste van hul lede is by oorgrens- kliniese samewerking betrokke. As 'n navorsingsveld bly kliniese regsopleiding nog onderontwikkel en dosente is steeds van internasionale literatuur afhanklik.

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

2.4 Kliniese regsopleiding in Kroasië

Regsopleiding in Kroasië is gevorm deur sosialistiese tradisies, gesaghebbende lesings deur professors en eksamens, gefokus op die memorisering van die inhoud van regshandboeke, met bykans geen verwysing na regspraak of praktiese voorbeelde nie. Die eerste regskliniek is by die Universiteit van Rijeka opgerig en het as deel van die 1996/1997- akademiese jaar 'n keusevak, Clinic for Civil Law, aan vierdejaarstudente gebied. In 2002 het die Universiteit van Osijek, met die hulp van die Institute Open Society in Boedapest, Hongarye, 'n regskliniek geopen waar derde- en vierdejaarstudente praktiese ondervinding opdoen deur regsdienste aan lae-inkomstegroepe te bied.[38]

Die grootste van Kroasië se vier regskole is by die Universiteit van Zagreb.[39] Die Zagreb-regskliniek het geleidelik ontstaan. Tydens Kroasië se samesprekings rakende toetrede tot die Europese Unie in 2003, is die land met hoofstuk 23 van die onderhandelingshoofstukke, wat op die regbank en fundamentele regte fokus, gekonfronteer. Gevolglik moes Kroasië 'n funksionele regshulpstelsel daarstel.[40] Tydens die opstel van Kroasië se eerste Regshulpwet, het die Europese Unie se onderhandelaars op studenteregsklinieke aangedring. Kroatiese regskole wou graag praktiese elemente inbring en skakeling met regshulp was die logiese gevolg. Die Regshulpwet 62 van 2008 erken universiteitregsklinieke as deel van die nasionale regshulpstelsel.[41] Hierdie statutêre raamwerk vir regshulp het egter slegs 'n minderheid van probleme opgelos. In 2008 was daar geen lewende-kliënt-regsklinieke in Kroasië nie en die regsomgewing was nie bevorderlik vir hul ontwikkeling nie, aangesien die nasionale balie studenteverteenwoordiging van kliënte in die hof op 'n grondwetlike basis teengestaan het. Universiteitregsklinieke, wat op daardie stadium geen kennis of ondervinding in die funksionering van lewende-kliënt-regsklinieke gehad het nie, was dus beperk tot die verskaffing van primêre regshulp, spesifiek regsadvies en inligting.

Ná bekendstelling aan die Juss-Buss-regskliniek wat deur studente aan die Oslo Universiteit bedryf word, is die Zagreb-regskliniek aan die begin van die 2010/2011- akademiese jaar volgens die Noorweegse model opgerig.[42] Die semesterlange model wat in Oslo gebruik is, is as te kort beskou om studente met die nodige vaardighede toe te rus om onafhanklike regswerk te verrig. Die oplossing vir die Zagreb-regskliniek was om studente wat reeds die verpligte semester van kliniekdiens voltooi het, toe te laat om as groeplede en mentors in die regskliniek aan te bly om sodoende hul kennis aan die nuwe groep studente oor te dra. Hierdie vrywilligerswerk bevorder nie net studentebetrokkenheid nie, maar bemagtig ook senior studente om administratiewe rolle in die universiteit te vervul, sonder die behoefte aan spesiale buite-instrukteurs. Klinici by die regskliniek keur studente deur 'n aansoekproses.[43] Die regskliniek se kurrikulum volg dus 'n tweeledige formaat wat kliniese werk in studente se formele studies integreer, maar terselfdertyd ook die vrywillige en aktivistiese deel van regspleging bevorder. Die arbeidsmark stel ook die studente wat bykomende semesters in die regskliniek deurgebring het hoog op prys, wat hul toekomstige werkvooruitsigte positief beïnvloed.[44] Tussen 2010 en 2023 het die Zagreb-regskliniek meer as twintigduisend sake opgelos. Sedert totstandkoming het die regskliniek ook, geskoei op die Juss-Buss-model, jaarliks tien mobiele regskliniekrondes aangebied wat tussen 15 en 20 stede en dorpe in onderontwikkelde dele van die land bereik. Gedurende die afgelope tien jaar het alle Kroatiese regskole lewende-kliënt-regsklinieke op dieselfde model as dié van die Zagreb-regskliniek gestig.[45]

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

2.5 Kliniese regsopleiding in Malta

Die Republiek van Malta is in die middel van die Middellandse See geleë, 82 kilometer suid van Sisilië en ongeveer 300 kilometer noord van Libië. Dit is die tuiste van net minder as 500 000 individue in 'n geografiese gebied van net meer as 300 vierkante kilometer. Malta is selfregerend, met 'n kenmerkende regstelsel en universiteit, terwyl dit ook lid van die Europese Unie en die Britse Gemenebes is. Die regstelsel is dus vermeng, weens 'n lang koloniale geskiedenis wat bykans 300 jaar onder die Hospitaalridders van Sint Johannes en, later, Britse bewind tussen 1800 en 1964 insluit.[46] Malta se Grondwet stem ooreen met die Britse Westminster-model. Die regstale is Engels en Maltees, terwyl die praktyk, hofverrigtinge en vonnisse bykans altyd in 'n Maltese dialek gelewer word, wat deur Italiaanse regsterminologie beïnvloed is. Die Britse koloniale regering het publiekreg onder die Britse gemenereg ingevoer, maar die privaatreg is steeds in die Maltese siviele tradisies gegrond.[47]

Malta se toetrede tot die Europese Unie het die bevolking en die regspraktyk genoop om verskeie kulturele- en regsinvloede te aanvaar. Maltese juriste erken nou die regstelsel as saamgestel uit 'n aantal duidelik onderskeibare kompartemente, wat hulle met pragmatiese purisme kombineer word. Terselfdertyd handhaaf hulle 'n klem op kulturele konsekwentheid in die interpretasie van regsbronne.[48]

Tot en met die vroeë 1990's het die Universiteit van Malta 'n sesjaar- voorgraadse kursus aangebied wat tot 'n LLD-kwalifikasie gelei het, gevolg deur 'n praktiese leerklerkskap van twee tot drie jaar. Hierdie struktuur weerspieël die feit dat die universiteit se opleiding grotendeels uit Engelse teks bestaan, as gevolg van die beperkte beskikbaarheid van leerstellige teks in Maltese reg. Gevolglik vind opleiding in Maltese reg hoofsaaklik tydens die praktiese fase plaas, waar universiteitsopleiding gedevalueer word en praktiese ervaring groter waarde dra.[49]

Die regskliniek by die Universiteit van Malta het in 2007 tot stand gekom met die doel om toegang tot die reg aan gemarginaliseerdes te verskaf en om 'n leerplatform vir studente te bied om bewustheid van sosiale geregtigheid te kweek. Studente werk aan egte sake onder toesig van advokate van die advokatekamers en help kliënte om vir hul sake voor te berei. Die kliniese kursus sluit lesings in oor onderhoudvoering, saakbeplanning, ondersoekmetodes, saakteorie, getuie-ondervraging en die opstel van regsopdragte. Studente neem ook aan skynverhore deel. Die kursus word vir akademiese krediete geassesseer.[50]

2.6 Kliniese regsopleiding in Hongarye

Tradisionele regsopleidingsmetodes is steeds dominant in Hongarye. Slegs enkele regsfakulteite gebruik die kliniese metode in hul kurrikulum, waarvan slegs een dit sedert 2005 aaneenlopend volg. Enkele fakulteite het gepoog om kliniese seminare aan te bied, maar was oor die algemeen onsuksesvol.[51] Kálmán voer aan dat alternatiewe opleidingsmetodes nie in Hongaarse regsfakulteite verwelkom word nie.[52] Die minister van hoër onderwys het in 2019 'n dekreet uitgevaardig wat die uitsetvereistes as professionele kennis, vaardighede, professionele gedrag en verantwoordelikheid gedefinieer het.[53]

Drie soorte universiteitregsklinieke kan in Hongaarse regsfakulteite onderskei word, naamlik dié waar geen regskliniek ooit bestaan het nie; dié waar kliniese praktyk af en toe bestaan, hoofsaaklik in die Street Law-formaat; en dié waar kliniese regsopleiding as 'n keusevak deel van die kurrikulum vorm. Kliniese navorsing is ook nie 'n fokus in Hongarye nie.[54]

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

Die regskliniek by die Universiteit van Pécs bied sedert 2013 die kliniese kursus as ’n keusevak aan. Gedurende die eerste semester word studente aan die metodiek bekendgestel. Gedurende die tweede semester kan hulle kies om óf by die kampusregshulpkliniek óf by eksterne fakulteitsvennote, soos die Pécs Streekshof of die aanklaerskantore by die Baranya-graafskap, diens te doen.[55] Eötvös Loránd Universiteit se regskool bied sedert 2016 ’n Street Law-program aan, in samewerking met die NRO, Street Lawyer Association, om minder gegoede mense in Boedapest by te staan.[56] Die regskliniek by die Universiteit van Szeged is die derde regskliniek wat sedert 2005 aaneenlopend bestaan. Die kliniese regskursus word ook as ’n keusevak aangebied en die regskliniek werk ook saam met verskeie NRO’s.[57] In al drie hierdie klinieke werk studente met lewende kliënte aan egte sake. Klinici het onlangs begin saamwerk, konferensies bygewoon en werkwinkels aangebied in ’n poging om kliniese regsopleiding te versterk.[58]

3. Samevatting

Kliniese regsopleiding in Sentraal- en Oos-Europa het merkbare vordering getoon ná die val van die Berlynse Muur in 1989. Die Bologna Process en die Europese regstudentevereniging se betrokkenheid het ’n aansienlike invloed op die verdere ontwikkeling gehad. Die onttrekking van eksterne befondsing in die vroeë 2000’s, wat verdere ontwikkeling gestrem het, is egter betreurenswaardig. Die oprigting van regsverenigings in sommige van die lande onder bespreking is bemoedigend. Die veerkragtigheid wat Oekraïne se klinici aan die dag lê deur hul werk aanlyn in oorlogsomstandighede voort te sit, is bewonderenswaardig. Malta, Kroasië en Pole blyk aan die voorpunt van die ontwikkeling van hul programme te wees. Alhoewel kliniese regsopleiding as ’n keusevak by sommige universiteite in Hongarye aangebied word, bly daar ruimte vir verdere uitbreiding. Dit is teleurstellend dat kliniese regsopleiding nog nie deel van die hoofstroom-regsopleiding in beide die Tsjeggiese of Slowaakse Republiek is nie.

4. Kliniese regsopleiding in Wes-Europa

Wes-Europa was tot en met die nuwe millennium die laaste vesting vir die aanvaarding van kliniese regsopleiding.[59] Die European Network for Clinical Legal Education (ENCLE) is in September 2012 in die lewe geroep en in die Tsjeggiese Republiek geregistreer.[60] Hul doelstelling is om persone van verskillende lande saam te bring, hul onderskeie perspektiewe te deel en saam te werk om geregtigheid te bevorder en die gehalte van regsopleiding deur kliniese regsopleiding te verbeter. ENCLE het in 2022 hul gehaltestandaarde vir regsklinieke gedefinieer.[61]Bartoli is van mening dat hierdie kliniese beweging ’n nuwe golf van akademiese ontwikkeling gebring het wat die reg op ’n meer realistiese, kritiese en sosiale toegewyde manier benader.[62] Hierdie beweging word ook gesien as deel van ’n breër beweging wat die tradisionele, histories formalistiese benadering tot regsopleiding in Europa uitdaag.[63] Die Bologna Process, waarna vroeër verwys is,[64] het ook ’n beduidende invloed op kurrikulumontwikkeling in Wes-Europa gehad. Kliniese regsopleidingsprogramme word desondanks nog nie ten volle regdeur Europa aanvaar nie en slegs ’n beperkte aantal universiteite het kliniese regsopleiding as deel van die kurrikulum.

Frankryk, Duitsland, Italië, Nederland, Noorweë en Spanje is onder bespreking rakende kliniese regsontwikkeling in Wes-Europa.

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

4.1 Kliniese regsopleiding in Frankryk

Die eerste aanduiding van praktiese leeraktiwiteite in Frankryk het tussen 1802 en 1805 in Parys verskyn by die Wetsakademie (*Académie de Législation*), 'n privaat leerinstelling wat gestig is ná die rewolusionêre regering universiteite in 1795 gesluit het. Dáár het studente gratis regsadvies aan armes verskaf. Hierdie inisiatief het egter ten einde geloop toe universiteite in 1806 heringestel is, aangesien Napoleon mondstukke van die reg wou laat oplei en nie skolastici nie. In 1840 het 'n dosent van Strassburg, Prosper Eschbach, praktiese elemente in sy prosedurele kursusse aangebied, wat hy as 'n regskliniek beskryf het. Alhoewel hy die kliniese grondslag gelê het, het daar niks verder van gekom nie, tot in 1900 toe Jean-Baptiste Brissaud, 'n regsprofessor van Toulouse, tydens 'n kongrestoespraak na praktiese regsgeleerdheid verwys het met 'n vergelyking na mediese studies. Alhoewel die konsep van praktiese studies goed ontvang is, was die idee van gratis regsdienste nie verwelkom nie. Verwysings na regsklinieke het weer tussen die 1920's en 1930's in skrywes verskyn, maar dié het slegs na die ontleding van regsake of regspraktyk verwys.[65]

In 1932 het Dekaan Berthélemy van die Universiteit van Parys se regskool uitgewys dat praktiese opleiding van uiterste belang is. Sy sienings het ná die Tweede Wêreldoorlog tot die daarstelling van die Nasionale skool vir die regbank (*École nationale de la magistrature*) in 1958 gelei, die Prokureurskool (*Écoles d'avocat*) in 1970 en die Professionele opleidingsentrums vir notarisse (*Centres de formation professionnelle du notariat*) in 1973 – almal buite universiteitskonteks. Universiteite het intussen slegs tutoriale en seminare aangebied.[66]

In moderne Frankryk word regstudies steeds deur twee digotomieë gevorm: die onderskeid tussen lesings en tutoriale, en die onderskeid tussen teorie en praktyk. Die lesing-/tutoriaalmetode word steeds vir hoofstroom-aanbieding gebruik, veral omdat dit die beste metode is om die toenemende studentegetalle te akkommodeer.[67]

Die eerste publikasies rakende regsklinieke in Frankryk het, as gevolg van die invloed van Noord-Amerikaanse regskliniekmodelle, in die mid-2000's verskyn.[68] In daardie stadium het die universiteite heelwat kritiek ontlok van ander hoëronderwysinstellings – wat die alleenreg van universiteite het om regsgrade toe te ken – sowel as van die regsprofessie, wat krities was oor die gebrek aan praktiese opleiding. Die pedagogie rakende kliniese regsopleiding is sedertdien ondersoek en 'n aantal kliniese projekte is sedert 2007 van stapel gestuur. Die kliniese regsbeweging het posgevat,[69] wat gelei het tot die daarstelling van die Panthéon-Assas-regskliniek (*Maison du droit*) in 2007, gevolg deur regsklinieke by die universiteite van Caen in 2009, Nanterre in 2010 en Sciences Po Paris in 2010.[70] Daar was sedertdien aansienlike groei en teen 2023 het Frankryk ongeveer 40 regsklinieke gehad, insluitend drie in oorsese Franse gebiede (Antille, Nieu-Kaledonië en Réunion).

Alhoewel sommige regsklinieke volle erkenning van hul universiteite geniet – soos by die Sciences Po-regskoolkliniek, die Bordeaux-regskliniek en die Universiteit van Parys se Saint-Denis-regskliniek, bly sulke gevalle skaars.[71] Geen universiteit het dosente wat uitsluitlik op die regskliniek fokus nie. Die regsklinieke word meestal deur *pro bono*-prokureurs beman.[72] Die meeste regsklinieke het lewende kliënte waar studente slegs regsadvies gee, aangesien hulle geen verskyningsbevoegdheid het nie.

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

4.2 Kliniese regsopleiding in Duitsland

Die Vierde Duitse Juristeforum (*Des Vierten Deutschen Juristentages*) het in 1863 voorgestel dat regsklinieke gestig moet word om die teoretiese onderrig te ondersteun. Alhoewel die konsep goed ontvang was, is daar besluit om die begrip *kliniek* te vermy, aangesien dit regspraak na ’n kroniese siekte laat klink het. Die begrip is nogtans gebruik om hofsake tydens lesings en seminare te bespreek.[73]

In 1900 het professor Frommhold van Greifswald die terminologie verwelkom, aangesien hy ’n geneentheid teenoor mediese klinieke gehad het. Hy het aangedui dat regsklinieke die studente sal toelaat om die reg in ’n “patologiese formaat” te ervaar wat hul karakter sou vorm deur “direkte kontak met die ernstige kant van die lewe”. Hy het geglo dat sulke klinieke die reg meer toeganklik vir die armes sou maak en ook regshulphervorming sou bevorder.[74] Frommhold is deur ’n Deense model geïnspireer, die *Studentersamfundets Retshjælp for Ubemidlede*, waar studente armes verteenwoordig het, asook die Duitse welsynsorganisasie van die tyd, die *Volksbureaus*.[75]

Die idee het helaas in obskuriteit verval. Die Regsadvieswet wat in 1935 deur die Nazi-regering uitgevaardig is, het dit onwettig gemaak vir enigeen wat nie ’n lid van die balieraad was nie om enige regsdienste te lewer. Die doel van hierdie wetgewing was om Jode en ander persone wat deur die Nazi’s as ongewens beskou is, uit te sluit. Hierdie wetgewing het vir dekades ná die Tweede Wêreldoorlog van krag gebly en die vorming van regsklinieke gestuit het.[76]

Die reëls is ietwat gebuig deur professor Johannes Feest wat met kliniese regsopleiding in San Francisco vertroud geraak het en die konsep in die 1970’s na sy universiteit in Bremen geneem het. Die owerhede in Bremen, ’n federale stad in Duitsland, het toestemming verleen dat die regskliniek regsadvies mag gee, mits geen fooie gehef word nie. Die regskliniek in Bremen het in 1978 begin om aanvanklik regsadvies by tronke te gee en later vlugtelinge wat vir deportasie aangehou is, by te staan. Hierdie regskliniek was vir ’n lang tyd die enigste in die land. Die Regskliniek vir vlugtelinge by die Universiteit van Gießen is eers gevorm ná die promulgering van die Regsdienstewet (*Rechtsdienstleistungsgesetz*) in 2008, wat persone wat nie lede van die balieraad was nie, toegelaat het om regsadvies onder toesig te gee, maar sonder verskynings-bevoegdheid.[77] Dit het aanleiding gegee tot die drupsgewyse stigting van meer regsklinieke en daar is tot dusver 92 regsklinieke in Duitsland.[78]

Kliniese regsopleiding is ’n voetsoolvlakontwikkeling; regsklinieke het onafhanklik van mekaar ontwikkel en die onderskeie aanbiedings is dus verskillend. Die meeste is lewende-kliënt-regsklinieke, met meer as 70 wat in-persoon regsadvies gee. Twee organisasies, die Vlugtelingregskliniek Duitsland,[79] en die Duitse Regskliniekvereniging (*Dachverband Studentischer Rechtsberatungen*),[80] word deur studente bedryf. Daar is geen sentrale sertifikasie of oorsig nie. Kliniese regsopleiding kan deur ’n dosent of selfopgeleide student-aktiviste onder leiding van ’n *pro bono*-prokureur aangebied word. Sommige regsklinieke het selfs tot samelewings-organisasies ontwikkel, met honderde lede wat aan verskillende subprojekte werk. Die Vlugtelingregskliniek in Berlyn, ’n groot samelewingsorganisasie, het selfs ’n satellietregskliniek op die Griekse eiland Samos gestig, wat tot ’n onafhanklike NRO gegroei het.[81]

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

Sommige regsklinieke betrek ook studente van ander dissiplines – soos maatskaplike werk en politieke studies – om regsadvies te gee, aangesien die Regsadvieswet nie vereis dat 'n raadgewer 'n vakspesifieke akademiese agtergrond moet hê nie. Die enigste vereiste is dat die advies onder toesig van 'n gekwalifiseerde prokureur geskied.[82]

Die dryfveer agter die meeste regsklinieke is egter die studente: 60 van die 93 regsklinieke is deur studente, dikwels as geregistreerde verenigings, opgerig. Vlugtelingregsklinieke het die meeste kliënte, aangesien die studente die nood van wat algemeen as die vlugtelingkrisis bekend staan, probeer verlig. Twee-en-twintig sulke regsklinieke is tussen 2015 en 2017 opgerig.[83]

Teenstand van die balieraad in 2014 het tot die sluiting van die regskliniek by Frankfurt Oder Universiteit gelei.[84] In sommige streke het dit die regsgemeenskap etlike jare geneem om te aanvaar dat studente nie winsgewende regswerk van hulle wegneem nie. Die regsgemeenskap se houding het egter sedertdien drasties verander en die voordele van kliniese regsopleiding word nou meer algemeen erken.

Nogtans kan slegs 'n paar regsklinieke op konsekwente fakulteitsondersteuning staatmaak en die ondersteuning wat wel daar is, wissel aansienlik. Die vlugtelingregskliniek in Gießen en die regskliniek in Dortmund het professors en fakulteitslede wat die kliniese regsprogramme ontwikkel en doseer, en hulle hou ook toesig oor die studente se regsadvies.[85] By baie van die regsklinieke is studentevrywilligers die enigste personeel wat regsopleiding vir hul eweknieë reël, afsprake reël en seker maak dat daar toesighouding is. Dit was veral nodig in 2015 en 2016 toe gekwalifiseerde migrasieprokureurs nie beskikbaar was nie en studente ingespring het om duisende vlugtelinge te help om vir hul asielonderhoude voor te berei.

Dit wil voorkom asof kliniese regsopleiding in Duitsland, ondanks baie struikelblokke, besig is om sy kinderskoene te ontgroei, aangesien daar 'n ernstige tekort aan personeel in die meeste van die regsprofessies, wat regspraktisyns en hofpersoneel insluit, is.[86]

4.3 Kliniese regsopleiding in Italië

Dit blyk dat daar verskeie pogings was om regsklinieke in Italië in die middel-twintigste eeu te vestig,[87] wat onsuksesvol was. 'n Oorspronklike pionier van hedendaagse regsklinieke was die *L'altro diritto* (vertaal as "die ander reg"),[88] 'n vereniging wat aan die einde van die twintigste eeu by die Universiteit van Florence gevorm is. Alhoewel dit nie as 'n regskliniek bekend gestaan het nie, het dit op 'n soortgelyke wyse gefunksioneer, met studente wat regshulp aan gevangenes in sommige Toskaanse tronke verleen het, asook migrante, vlugtelinge en ander arm mense bygestaan het. *L'altro diritto* bly steeds ten volle deel van die Italiaanse kliniese regsbeweging.

Die hedendaagse kliniese beweging in Italië het in 2009 begin met baanbrekersregsklinieke by die Universiteit van Brescia in 2009, die Universiteit van Roma Tre in 2010 en die Internasionale Universiteitskollege van Turyn in 2010.[89] In die daaropvolgende jare was daar 'n bestendige toename in die vorming van regsklinieke. 'n Opname in 2022 toon aan dat 39 van die 59 universiteite een of meer regsklinieke het,[90] waarvan sommige heelwat parallelle regsklinieke het.[91] By baie van die regsklinieke konsulteer studente met kliënte; sommige het 'n interne hulptoonbank terwyl ander hoofsaaklik fokus op praktiese navorsing, moniteringsprojekte of samewerking met praktisyns ter voorbereiding vir litigasie – en soms ook betrokke is by regsuitreike op straat.

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

Barbera en Stege voer aan dat kliniese regsopleiding in Italië binne die konteks van die merkwaardige *Italian Way* gesien moet word as 'n kombinasie van dosering, navorsing en openbare betrokkenheid – die universiteite se sogenaamde derde missie. Die derde missie word beskryf as die stel aktiwiteite waardeur universiteite direk met die breër gemeenskap skakel, wat die tradisionele missies van dosering en navorsing komplementeer. Regsklinieke ressorteer onder die sogenaamde kulturele en sosiale derde missie, waar openbare aksies daarop gemik is om die welstand van die samelewing verbeter.[92]

'n Belangrike rede vir die vorming van kliniese regsopleidingsnetwerke was 'n groeiende misnoegdheid van dosente en studente met die kulturele en politieke grondslag waarop die meeste van kontinentale Europa se regsopleiding gebaseer was, naamlik formele regstudies wat verwyderd van sosiale geregtigheid was. Die reflektiewe perspektief van kliniese regsopleiding het aanleiding gegee tot die heroorweging van regspraktyk, regsnorme, instellings en die verskeie rolspelers in die regsproses, met 'n doelstelling om die reg in aksie te ervaar.[93]

Italiaanse regsklinieke wou die kliniese metode gebruik om konserwatiewe benaderings tot daargestelde sosiale magsverhoudings wat groot dele van die regskultuur in Italië karakteriseer, af te breek. In plaas daarvan het hulle eerder daarop gefokus om toekomstige regsgeleerdes op te lei om die reg aan te wend om sistemiese sosiale verandering teweeg te bring. Baie regsklinieke word dus gekenmerk deur hul toewyding aan kwessies wat verband hou met politiek en die gemeenskap, migrasie, die omgewing en die verbetering van minderbevoorregte mense se omstandighede.[94]

Die Italiaanse kliniese beweging het ontstaan in 'n era waar openbare regshulp afgeneem het en hul missie was om toegang tot die reg te bevorder,[95] deur kliniese regsopleiding as 'n katalisator vir die ontwikkeling van openbare reg te posisioneer.[96] Barbera en Stege is egter krities rakende sekere aspekte van die huidige stand van regsklinieke. Daar blyk nie 'n eenvormige begrip te wees van wat kliniese regsopleiding behels nie, aangesien die begrip soms verkeerd aangewend word waar daar slegs seminare rakende regspraktyk aangebied word. In sommige gevalle neem toesighouers sake uit studente se hande, wat dan die opvoedkundige waarde van die kliniek rakende die studente se leerproses ondermyn. Boonop kom die sosiale geregtigheidsmissie soms in gedrang wanneer regsklinieke 'n beroepsgerigte oogmerk het en studente slegs vir die regspraktyksmark voorberei.[97]

4.4 Kliniese regsopleiding in Nederland

Ten einde tot die balie in Nederland toegelaat te word, moet gegradueerdes 'n driejaarvakleerlingskap voltooi, 'n stelsel wat uit die Middeleeue dateer.[98] Hierdie vakleerlingskap bestaan uit drie komponente: werk in 'n regskantoor onder toesig; intensiewe kursusonderrig by die balie gedurende die eerste nege maande; en, gedurende die laaste twee jaar, die voltooiing van verdere spesialisasiekursusse na gelang van belangstelling. By suksesvolle voltooiing van die vakleerlingskap volg toelating tot die regspraktyk en die balie outomaties.[99]

Groot multinasionale regsfirmas het mettertyd in Nederland geopen en die opleiding van regsgeleerdes beïnvloed. Regsfirmaskole is geopen en hul voortgesette regsopleidingsprogramme word vanuit Utrecht bedryf.[100] Die Nederlandse regsakademie het egter 'n konserwatiewe karakter behou deur streng by voorgeskrewe kursusse te hou wat teorie bo praktyk stel.

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

Die struktuur van regsopleiding het ietwat verander as gevolg van die Bologna Process, wat daarop gemik was om alle aspekte van hoër onderwys binne die Europese Unie eenvormig te maak.[101] Regstudies in Nederland het oorspronklik uit vier tot vyf jaar voorgraadse opleiding bestaan, gevolg deur ’n driejaar-leerklerkskap. Die Bologna Process het daartoe gelei dat voorgraadse studies tot drie jaar verminder is, gevolg deur ’n een- of tweejaar- gespesialiseerde meestersprogram alvorens studente die leerklerkskapfase betree.[102]

Kliniese regsopleiding is reeds ’n geruime tyd in Nederland beskikbaar, maar meestal aan die skadukant van die kurrikulum. Vier regskliniekmodelle sal bespreek word.

4.4.1 Regswinkels (Rechtswinkels)

Die eerste regswinkel het in 1969 in Tilburg geopen ná ’n spontane sosiale beweging deur plaaslike studente wat die sosiale probleme, in lyn met die globale jeugrebellie van die 1960’s, wou aanspreek.[103] By hierdie regswinkels ontvang studentevrywilligers weeklikse onderrig in verskeie regsgebiede om te verseker dat die gratis regsdienste wat hulle lewer, op datum bly. Regswinkels betrek ook studente by regsnavorsing en bied hulle die geleentheid om hofsake by te woon.[104]

Teen 1972 was daar 13 regswinkels en teen 1975 was daar 90.[105] Die regswinkels se sukses het die balieraad – wat aanvanklik teen die inisiatief gekant was – aangespoor om die konsep tot ’n nasionale netwerk van regshulp uit te brei.[106] Hierdie uitbreiding het egter ook gelei tot ’n afname in regswinkels se invloed binne die akademie. Daar word aangevoer dat die regering die studentebeweging doelbewus wou verswak en beheer van regshulp wou neem.

Teen 1991 was daar steeds 70 regswinkels, waarvan baie hul 25ste bestaansjaar in 1997 gevier het. Sommige voer egter aan dat hedendaagse studente minder aktivisties is en geneë is om regshulpaktiwiteite aan ander organisasies oor te laat.[107] Tans is daar regswinkels by ses regskole waaraan studente vir akademiese krediete kan deelneem.[108] Hierdie regswinkels werk uitsluitlik met plaaslike sake.

4.4.2 Die Maastricht Regskliniek

Die Maastricht Regskliniek het in 1988 geopen, ses jaar ná die vorming van die regskool in 1982. Hierdie regskliniek werk uitsluitlik met plaaslike sake en werk in die nasionale howe, waar die voorgraadse studente in beide kriminele en siviele sake verskyn. Aangesien ’n advokaat die hofdokumente onderteken, is daar geen beperkings op die studente se verskyningsbevoegdheid nie. Kliniekdeelname bestaan uit twee fases, naamlik voorbereidende kursusse gevolg deur onderdompeling in sake. Die regskliniek werk met beide siviele en kriminele sake. Kliniese regsopleiding is nie ’n verpligte kursus nie, maar die werk van deelnemende studente word voortdurend geassesseer. Vanweë begrotingsbeperkings neem die regskliniek ook betalende kliënte aan, met praktisyns wat alle regsdokumente onderteken. Hierdie fooie help om die regskliniek tot voordeel van lae-inkomstekliënte te bestuur.[109]

4.4.3 Die Amsterdam Internasionale Regskliniek

Ná die implementering van die Bologna Process se struktuur, aanvaar hierdie regskliniek slegs LLM-studente wat vlot Engels kan praat en skryf. Deelname aan een van die Amsterdam regspraktykkursusse – wat beide gesimuleerde en toesighoudende praktyk insluit – is verpligtend. Seminare sluit onderwerpe soos regsetiek en interseksionaliteit as ’n kritiese benadering tot die reg in, en studente moet ook oor hul rol as regspraktisyn besin.

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

Daar is agt verskillende regsklinieke binne die groter struktuur, naamlik die Amsterdam Internasionale Regskliniek, Amsterdam Europese Regskliniek, sake- en menseregtekliniek, strafregkliniek, omgewingskliniek, regskliniek vir regverdige werk en gelykheid, en die reg- en beleidskliniek. Studente werk onder toesig van deskundiges in hul onderskeie velde en werk in sekere gevalle saam met kliniekstudente in ander lande. Kliniese toesighouers, wat soms prominente prokureurs is, word vir spesifieke projekte gewerf, wat beide studente en toesighouers aansienlike outonomie gee.

Studente word spesifiek aan interseksionaliteit binne identiteite blootgestel wat ras, geslag, gestremdheid en godsdiens insluit, ten einde tussen die dominante en die kwesbares binne elke groep te onderskei.[110] Hierdie regskliniek hanteer beide nasionale en internasionale sake.

4.4.4 Die Utrecht Konflik-, Menseregte- en Internasionale Regskliniek

Hierdie regskliniek, wat in 2009 by die Universiteit van Utrecht opgerig is, werk saam met internasionale regsentiteite in Den Haag en ander entiteite soos die Inter-Amerikaanse Hof vir Menseregte in San José in Costa Rica, die Internasionale Kriminele Hof en die Spesiale Hof vir Sierra Leone. Navorsingspanne bestaan uit fakulteitslede wat ook doktorale kandidate is en ’n maksimum van 18 LLM-studente wat in spanne van ses werk. Die kursus is ten volle geakkrediteer en studente word opgelei in die vaardighede en prosesse van die onderskeie tribunale waarin hulle werk. Hierdie regskliniek is uniek ontwerp om aan die pedagogiese- en diensbehoeftes van die internasionale regsgemeenskap in Utrecht, Den Haag en die Nederlande te voldoen.[111]

4.5 Kliniese regsopleiding in Noorweë

Een van die eerste studenteregsklinieke was Nordies.[112] Die *Studenersamfundents Retshjaelp for Ubemidlede* (Die Studentevereniging se regshulp vir diegene sonder middele) is aanvanklik in 1885 ontwikkel met befondsing van die Universiteit van Kopenhagen en die regering, met die doel om regshulp aan lae-inkomsteburgers te verleen. Die regskliniek is deur studente beman, onder toesig van ’n prokureur. Daar word aangevoer dat hierdie regskliniek die aanvanklike ontwikkelaars van die Amerikaanse model beïnvloed het ná ’n besoek aan die regskliniek deur die New Yorkse Regshulpvereniging in 1907.[113]

Alhoewel Wes-Europa as die laaste streek beskou is wat kliniese regsopleiding in die nuwe millennium aangeneem het, was Noorweë die uitsondering.[114]

Die Juss-Buss-studenteregskliniek is in 1971 by die Universiteit van Oslo gestig in die nasleep van die studente-aktivisme van die 1960’s.[115] Hierdie groep studente het die Skandinawiese kritiese regstudentebeweging weerspieël, wat beleidshervorming nagestreef het deur die mislukkings van die regstelsel vanuit ’n Marxistiese perspektief uit te wys.[116] Die studente se navorsingsprojek, wat deur ’n mobiele regskliniek op ’n bus gedoen is, het die Juss-Buss-regskliniek in staat gestel om die onvervulde regsbehoeftes van die minderbevoorregte groepe te identifiseer. ’n Formele regslisensie is in 1985 aan Juss-Buss toegestaan, wat die kliniek toegelaat het om regsadvies te verskaf, gelei deur ’n studenteleier eerder as ’n interne prokureur. Juss-Buss doen nie hofverskynings nie, maar verwys sake na praktiserende prokureurs.[117] Hierdie regskliniek werk onder die akademiese toesig van ’n fakulteitslid en het ’n beduidende rol gespeel in die vorming van die ekosisteem van studenteregshulp in Noorweë.

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

Die *Jussformidlingen* (regsadvies) is in 1972 by die Universiteit van Bergen gestig. Die *JURK*-vrouekliniek by die Universiteit van Oslo, met 'n feministiese regsperspektief gefokus op die intrinsieke geslagswanbalans binne die regstelsel, is in 1974 gestig.[118] Regshulp word aan enige persoon wat as vroulik identifiseer, gebied.[119] *Rettshjelpa* (Regshulp in Noord-Noorweë) is in 1986 deur 20 studente by die Universiteit van Tromsø gestig en is in 1988 gelisensieer om gratis regsadvies te verskaf.[120]

Alhoewel daar 'n gedeeltelike aanvaarding van eksperimentele opleidingsmetodes by verskeie regskole regoor Europa was ná die Bologna Process-hervormings van 2003,[121] het die Noorweegse regsfakulteite ook 'n pioniersrol gespeel. Hulle het studenteregsklinieke uitgebrei, eksternskappe gevestig en stappe gedoen om die kliniese model in formele lesings te integreer. Ondanks hierdie hervormings, bly die aanbieding van kliniese regsopleiding by sommige van die universiteite geskoei op die tradisionele klaskamerbenadering.[122]

4.6 Kliniese regsopleiding in Spanje

Regsopleiding in Spanje word hoofsaaklik op die tradisionele klaskamerbenadering aangebied, wat beteken dat studente geen praktiese ervaring opdoen nie. In reaksie hierop het 'n groep dosente van verskeie Spaanse universiteite in die mid-2000's 'n regskliniekbeweging gestig om die gaping tussen boekgeleerdheid en die reg in aksie te oorbrug.[123] Hierdie inisiatief het gelei tot die organisering van die Global Alliance for Justice Education (GAJE)-konferensie in Valencia in 2011,[124] slegs vyf jaar ná die bekendstelling van hul Regskliniek vir Sosiale Geregtigheid (CJJS)-beweging.[125]

Kliniese regsopleiding in Spanje het gedurende die eerste dekade van die 21ste eeu posgevat onder die invloed van klinici in Latyns-Amerika en die Verenigde State van Amerika.[126] Die Bologna Process van 1999[127] het as 'n katalisator gedien vir die 2010-hersiening van 'n kurrikulum wat sedert die einde van die Franco-diktatorskap in 1975 geen beduidende veranderings ondergaan het nie.[128]

Die eerste golf van universiteite wat die kliniese beweging in Spanje begin het, was die Rovira i Virgili Universiteit in Tarragona in 2002, die Carlos III Universiteit van Madrid in 2005, die Universiteit van Barcelona in 2005 en die Universiteit van Valencia in 2006.[129]

Die Spaanse Netwerk van Regsklinieke[130] het in 2018 die Verklaring van Salamanca aanvaar in verband met die bevordering van kliniese regsopleiding.[131] Die kliniese beweging se huidige agenda is om kliniese regsopleiding te institusionaliseer ten einde dit as 'n kursus binne die regskurrikulum aan te bied.[132]

Die Spaanse regsklinieke se hooffokus is op basiese menseregte vir minderbevoorregtes,[133] en spreek kwessies rakende migrasie, die omgewing, arbeidsreg, gevangenes, gestremdheid, mensehandel en haweloosheid aan. Sommige van hierdie sake word strategies gekies om regshervorming te beïnvloed.[134] Aangesien studente nie verskyningsbevoegdheid het nie, werk regsklinieke nou saam met regslui op die onderskeie regsgebiede.

Ongeveer 40 regsklinieke is as 'n nasionale netwerk gekonsolideer, naamlik die Spaanse Netwerk van Regsklinieke (*Red Española de Clínicas Jurídicas*).[135] Onder die sambreel van die Verklaring van Salamanca het hierdie netwerk van regsklinieke 'n sleutelrol gespeel tydens noodsituasies, soos die COVID-19-pandemie en, meer onlangs, die grootskaalse verplasing van mense wat deur die oorlog in Oekraïne veroorsaak is.[136]

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

5. Samevatting

Alhoewel daar aangetoon is dat Wes-Europa tot en met die nuwe millennium die laaste vesting vir die aanvaarding van kliniese regsopleiding was, blyk daar nou vordering te wees. Die Bologna Process het ’n beduidende invloed op kurrikulumontwikkeling in Wes-Europa gehad. Hierdie ontwikkeling is versterk en word ondersteun deur die European Network for Clinical Legal Education, spesifiek met hul gehaltestandaarde vir regsklinieke. Die oprigting van regs-verenigings en kliniese regsbewegings in verskeie van die lande onder bespreking is ook bemoedigend.

Frankryk toon aansienlike groei wat die vorming van hul regsklinieke in oorsese Franse gebiede insluit. Volle universiteitserkenning en fakulteitsondersteuning word egter benodig. Dit wil ook voorkom asof kliniese regsopleiding in Duitsland besig is om sy kinderskoene te ontgroei. Alhoewel daar vordering in Italië is, is dit noodsaaklik dat regsklinieke ’n eenvormige begrip ontwikkel van wat kliniese regsopleiding behels en dit sodanig toepas. Alhoewel Nederland met verskeie indrukwekkende regskliniekmodelle spog, is aanvaarding van die programme in die kurrikula steeds nodig. Noorweë is die uitsondering as die eerste Europese land wat reeds in die 1970’s en 1080’s met kliniese regsopleiding begin het. Die Noorweegse regsfakulteite het ’n pioniersrol in dié verband gespeel en die Juss-Buss-regskliniek was veral invloedryk in die vorming van ’n ekosisteem van studenteregshulp in Noorweë.

Die Spaanse Netwerk van Regsklinieke het in 2018 die Verklaring van Salamanca aanvaar vir die bevordering van kliniese regsopleiding. Ongeveer 40 regsklinieke is sedertdien as ’n nasionale netwerk gekonsolideer, met die oogmerk om kliniese regsopleiding te institusionaliseer deur dit as ’n formele akademiese kursus aan te bied.

Alhoewel die groei van kliniese opleiding in Wes-Europa indrukwekkend voorkom, is dit betreurenswaardig dat kliniese regsopleidingsprogramme desondanks nie ten volle regdeur Europa aanvaar word nie. Daar is steeds relatief min universiteite waar kliniese regsopleiding deel van die kurrikulum vorm.

Die voorgaande bespreking het getoon dat regsdosente in sommige jurisdiksies inderdaad die inisiatief geneem het om kliniese regsopleiding binne hul instellings te vestig en uit te brei. The European Network for Clinical Legal Education is soortgelyk aan die South African University Law Clinics Association (SAULCA), waar 21 universiteitregsklinieke in Suid-Afrika tans geregistreer is.[137]

Alhoewel kliniese regsopleiding reeds goed in Suid-Afrika gevestig is, is plaaslike klinici goed geposisioneer om verdere inisiatiewe na te streef vanuit die ervarings van die jurisdiksies wat bespreek is. Daar word aanbeveel dat klinici, óf deur hul onderskeie regsklinieke óf deur SAULCA, verseker dat regskliniese programme waar van toepassing in die regskurrikulum geïntegreer word, en dat hulle volle universiteitserkenning en fakulteitsondersteuning ontvang. Dit is ook belangrik om gereelde hersienings uit te voer om ’n eenvormige begrip van kliniese regsopleiding te verseker, dat dit sodanig toegepas word, en dat konsekwente gehalte-standaarde vir regsklinieke vasgestel en gehandhaaf word.

Klinici word aangemoedig om internasionale konferensies, soos die gereelde Global Alliance for Justice Education (GAJE)-konferensies, by te woon om op hoogte te bly van internasionale tendense en ontwikkelings in kliniese regsopleiding. Suid-Afrikaanse klinici word verder aan-

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

gemoedig om akademiese referate rakende Suid-Afrikaanse ontwikkelings by sulke konferensies te lewer. Gereelde plaaslike konferensies word ook aanbeveel. Daarbenewens word verhoogde spesialisasie binne regsklinieke verder aanbeveel.

Gegewe die uitgestrektheid van die Suid-Afrikaanse platteland, waar regsdienste vir kwesbares dikwels ontoereikend is, kan mobiele regsklinieke – soos die Juss-Buss-regsklinieke – oorweeg word as ’n lewensvatbare opsie.

Bibliografie

ALCU (Association of Legal Clinics of Ukraine). https://legalclinics.in.ua/en/standards-of-the-legal-clinics-in-ukraine; https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/Legal-Clinics_Monitoring-Instrument-Final_Eng.pdf; https://legalclinics.in.ua/en/legal-clinics-of-ukraine-discussed-monitoring-process-and-network-development; en https://legalclinics.in.ua/en/about-us (10 Maart 2025 geraadpleeg).

Alemanno, A. en L. Khadar (reds.). 2018. *Reinventing legal education: How clinical education is reforming the teaching and practice of law in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Aurey, X. 2018. Law clinics in France through the prism of the fundamental rights law clinic, University of Caen Normandy. In Alemanno en Khadar (reds.) 2018.

—. 2025. Law clinics in France. In Giddings (red.) 2025.

Barbera, M. 2018. The emergence of an Italian clinical legal education movement: the University of Brescia Law Clinic. In Alemanno en Khadar (reds.) 2018.

Barbera, M. en U. Stege. 2025. The Italian clinical legal education movement – years of consolidation? In Giddings (red.) 2025.

Bartoli, C. 2015. The Italian legal clinics movement: Data and prospects. *International Journal of Clinical Legal Education*, 22(2):213–59.

Bologna Process. https://www.eua.eu/our-work/topics/bologna-process.html (3 Junie 2025 geraadpleeg).

Butler, P. en C. Morris (reds.). 2017. *Small states in a legal world*. Londen: Springer.

Comenius Universiteit. https://www.flaw.uniba.sk/en/departments/institutes/institute-of-clinical-legal-education/clinical-legal-education (10 Maart 2025 geraadpleeg).

Deliran, E. 2025. Clinics in The Netherlands. In Giddings (red.) 2025.

Donlan, S., D. Marrani, M. Twomay en D.E. Zammit. 2017. Legal education and the profession in three mixed/micro jurisdictions: Malta, Jersey and Seychelles. In Butler en Morris (reds.) 2017.

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

DRB (Duitse Regtersvereniging). https://rsw.beck.de/aktuell/daily/meldung/detail/richterbund-warnt-vor-personalmangel-in-der-justiz (10 Maart 2025 geraadpleeg).

Du Plessis, M.A. 2024. 'n Wêreldoorsig van kliniese regsopleiding: Sentraal-Asië, die Midde-Ooste, Oos- en Suidoos-Asië, asook Suid-Asië. *LitNet Akademies*, 22(3). https://www.litnet.co.za/n-wereldoorsig-van-kliniese-regsopleiding-sentraal-asie-die-midde-ooste-oos-en-suidoos-asie-asook-suid-asie (10 Maart 2025 geraadpleeg).

Duitse Regskliniekvereniging. https://dachverband-srb.de (10 Maart 2025 geraadpleeg).

ELSA (The European Law Students Association, Poland). https://www.elsa.org.pl (18 Maart 2025 geraadpleeg).

ENCLE (European Network for Clinical Legal Education). Quality Standards for Legal Clinics. https://www.encle.org/upload/lg/news/ENCLE-Standards-Final-Version-July-2022.pdf.

European Commission. Screening report Croatia – Chapter 23 – Judiciary and fundamental rights. 2008. https://enlargement.ec.europa.eu/screening-report-croatia-chapter-23-judiciary-and-fundamental-rights_en (10 Maart 2025 geraadpleeg).

Fernández-Artiach, P., J. García-Añón en R. Mestre-i-Mestre. 2018. The birth, growth and reproduction of clinical legal education in Spain. In Grimes (red.) 2018.

Fernández-Artiach, P. en A. Gascón-Cuenca. 2025. Clinical legal education in Spain. In Giddings (red.) 2025.

GAJE (Global Alliance for Justice Education). https://www.gaje.org (11 Maart 2025 geraadpleeg).

Genty, P. 2018. Reflections on US involvement in the promotion of clinical legal education in Europe. In Alemanno en Khadar (reds.) 2018.

Giddings, J. (red.). 2025. *Global clinical legal education*. Melbourne: Routledge.

Grimes, R. 2014. Accessing justice and the role of law school clinics in a conflict-affected society: A case study from Afghanistan. In Qafisheh en Rosenbaum (reds.) 2014.

Grimes, R. (red.). 2018. *Re-thinking legal education under the civil and common Law: A road map for constructive change*. Oxfordshire: Routledge.

Hammerslev, O., A. Olesen en O.H. Rønning. 2018. Juss-Buss [Law Bus]: A student-run legal aid clinic. In Hammerslev, Olesen en Rønning (reds.) 2018.

Hammerslev, O., A. Olesen en O.H. Rønning (reds.). 2018. *Outsourcing legal aid in the Nordic welfare states*. Londen: Palgrave Macmillan.

Johnsen, J.T., G. Stawa en A. Uzelac. 2010. Evaluation of the Croatian Legal Aid Act and its implementation. https://www.alanuzelac.from.hr/pubs/E15-Evaluation_CLAA2010.pdf.

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

JURK (*Juridisk rådgivning for kvinner* – Regsadvies aan vroue). https://foreninger.uio.no/jurk/english/about-jurk (10 Maart 2025 geraadpleeg).

Juss-Buss (Justice on a Bus). http://foreninger.uio.no/jussbuss/english/about (7 Maart 2025 geraadpleeg).

Kálmán, R. 2020. Legal clinic as an exotic phenomenon in Hungary. *International Journal for Clinical Legal Education*, 27(3):230–52.

Kraśnicka, I. 2008. Legal education and clinical legal education in Poland. *International Journal of Clinical Legal Education*, 13:47–55.

Krieger, S.H. 2017. The stories clinicians tell. *International Journal of Clinical Legal Education*, 24(2):246–79.

L'altro diritto (Die ander reg). https://www.adir.unifi.it/index.htm (10 Maart 2025 geraadpleeg).

Langford, M., D. Uehara en T. Wærstad. 2015. Clinical legal education in Norway. In Giddings (red.) 2025.

Lodzhuk, M. 2016. Legal clinics in Ukraine: From legal education to legal practice. https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2016/05/Lodzhuk_Legal_Clinics_monograph.pdf.

Mamak, K, K.J. Kowalska en E. Milan. 2018. The past, present and future of clinical legal education in Poland. *International Journal of Clinical Legal Education*, 25(2):89–121.

Network of French-speaking legal clinics. https://www.cliniques-juridiques.org/revue-cliniques-juridiques/; https://www.cliniques-juridiques.org/les-cliniques-juridiques/cliniques-juridiques-francophones (10 Maart 2025 geraadpleeg).

Pavol Jozef Šafárik Universiteit. https://www.upjs.sk/en/podujatia/the-student-law-clinic-is-open-again (10 Maart 2025 geraadpleeg).

Preložnjak, B. 2014. Clinical legal education in Croatia – from providing legal assistance to the poor to practical education of students. *International Journal of Clinical Legal Education*, 19:373–82.

Qafisheh, M. en S.A. Rosenbaum (reds.). 2014. *Experimental legal education in a globalized world: The Middle East and beyond*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.

Rechtswinkels (Regswinkels). https://rechtswinkelamsterdam.nl/en/home-english (5 Mei 2025 geraadpleeg).

Red Española de Clínicas Jurídicas (Die Spaanse Netwerk van Regsklinieke). http://clinicas-juridicas.blogspot.com/p/presentacion.html (11 Maart 2025 geraadpleeg).

Refugee Law Clinic Berlin. Project Samos (2018–2021). https://www.rlc-berlin.org/samos?lang=en; https://ihaverights.eu (10 Maart 2025 geraadpleeg).

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

Rekosh, E. 2008. Constructing public interest law: Transnational collaboration and exchange in central and eastern Europe. *UCLA Journal of International Law and Foreign Affairs*, 13(1):55–96.

Sako, M.J.L., E.R.C. Capulong, A. King-Ries en P. Fernández-Artiach. 2019. The 'second wave' of Spanish clinical legal education: Empirical, pedagogical, and institutional lessons for a pilot course and program at the University of Granada. *Special Issue: European Network for Clinical Legal Education 6th Conference*: 119–48. https://www.northumbriajournals.co.uk/index.php/ijcle/article/view/863/1261 (3 Junie 2025 geraadpleeg).

SAULCA (South African University Law Clinics Association). https://www.saulca.co.za/law-clinics (9 Mei 2025 geraadpleeg).

Sukrow, B. 2025. Clinical legal education in Germany – a brand new old story. In Giddings (red.) 2025.

Terry, L.S. 2008. The Bologna Process and its impact in Europe: It's so much more than degree changes. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, 41(1):107–228.

The Brown Mosten International Client Consultation. https://www.brownmosten.com (10 Maart 2025 geraadpleeg).

The Vernadsky Project. Appeal of the Russian Union of Rectors. 2022. https://web.archive.org/web/20220320105358/https://www.rsr-online.ru/news/2022-god/obrashchenie-rossiyskogo-soyuza-rektorov1 (10 Maart 2025 geraadpleeg).

Tomoszek, M. en V. Tomoszek. 2025. Clinical legal education from the Czechoslovakian Perspective. In Giddings (red.) 2025.

Tóth, J. 2017. Legal clinic as a promising alternative instrument in Hungary. In Jogelméleti Szemle aanlyn joernaal, Hongarye. https://real-j.mtak.hu/19197/4/JESZ_2017_2017_4_.pdf.

Tsypiashchuk, M. 2025. Clinics in Ukraine. In Giddings (red.) 2025.

Universiteit van València, Legal Clinic for Social Justice. https://www.uv.es/uvweb/dret/es/es-clinica-juridica/-es-clinica-juridica-/-hacemos-1286076588697.html (11 Maart 2025 geraadpleeg).

Universiteit van Zagreb. https://www.pravo.unizg.hr/en/faculty-of-law-zagreb/tradition (10 Maart 2025 geraadpleeg).

Uzelac, A. 2025. Croatia: A peculiar case of Zagreb law clinic. In Giddings (red.) 2025.

Uzelac, A. en J. Brozović. 2023. Increasing employability of law graduates by introducing live-client clinics: The experience of Law Clinic Zagreb, ENEMLOS. *A Guidebook on Best Practices in Running Live Client Clinics for the Academic and Non-Academic Community*. https://www.alanuzelac.from.hr/pubs/A88_ENEMLOS_Increasing%20employability.pdf.

Vlugtelingregskliniek, Duitsland. https://home.refugeelawclinics.de (10 Maart 2025 geraadpleeg).

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

Ważyńska-Finck, K. 2018. Poland as the success story of clinical legal education in central and eastern Europe: Achievements, setbacks, and ongoing challenges. In Alemanno en Khadar (reds.) 2018.

Wilson, R.J. 2004. Training for justice: The global reach of clinical legal education. *Penn State International Law Review*, 22(3):421–31.

—. 2012. Practical training in law in the Netherlands: Big law model or clinical model, and the call of public interest law. *Utrecht Law Review*, 8(1):170–188.

—. 2009. Western Europe: Last holdout in the worldwide acceptance of clinical legal education. *German Law Journal*, 10:(6–7):823–46.

Zammit, D.E. en A. Kislova. 2019. Clinical legal education in Malta: Learning from experience and identifying the challenges. *International Journal for Clinical Legal Education*, 26(3):149–76.

Eindnotas

[1] Soos aangedui in die studie oor kliniese opleiding in Sentraal-Asië, die Midde-Ooste, Oos- en Suidoos-Asië, asook Suid-Asië. Sien Du Plessis (2025).

[2] *Ibid*. In die vorige artikel, "'n Wêreldoorsig van kliniese regsopleiding: Sentraal-Asië, die Midde-Ooste, Oos- en Suidoos-Asië, asook Suid-Asië" word regsklinieke in hierdie gebiede bespreek.

[3] Regsklinieke in Suid-Afrika sal in 'n latere artikel, tesame met die bespreking van regsklinieke in Afrika, bespreek word.

[4] Lodzhuk (2016:24).

[5] Genty (2018:29).

[6] Bologna Process.

[7] Lodzhuk (2016:24).

[8] The Brown Mosten International Client Consultation. Sien ook Lodzhuk (2016:30–1).

[9] Tsypiashchuk (2025:176).

[10] ALCU.

[11] *Ibid.*

[12] *Ibid.*

[13] *Ibid.*

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

[14] The Vernadsky Project (2022).

[15] Tsypiashchuk (2025:176).

[16] Tsypiashchuk (2025:176–7).

[17] *Ibid*.

[18] Mamak, Kowalska en Milan (2018:90).

[19] S. Rundstein, *Studya i szkice prawne*, Lviv 1904:229–35, soos aangedui in Mamak, Kowalska, en Milan (2018:91).

[20] Die Jagiellonian was al as die beste universiteit in Europa en die Gemenebes van Onafhanklike State geprys. Wilson (2004:421, 427).

[21] Mamak, Kowalska en Milan (2018:93).

[22] ELSA.

[23] Sien Kraśnicka (2008:47–55) vir meer inligting rakende die regsopleidingshervorming in Pole.

[24] Die regsklinieke is in die volgende stede: Kraków, Warskou, Białystok, Toruń, Poznań, Lublin, Rzeszów, Katowice, Opole, Słubice, Gdańsk, Wrocław, Łódź, Olsztyn en Szczecin.

[25] Mamak, Kowalska en Milan (2018:93).

[26] University Legal Clinics Foundation (ULCF).

[27] Die Stigting se werk word beskryf in Ważyńska-Finck (2018:44–56).

[28] *Ibid.* Hierdie publikasies is ook in Engels en Mandaryn vertaal.

[29] Die Bologna Process is ’n reeks ministeriële vergaderings tussen Europese lande om die aanpasbaarheid in standaarde en die gehalte van hoëronderwyskwalifikasies te verseker. Sien Bologna Process.

[30] Tomoszek (2025:161).

[31] Sien Rekosh (2008:88–9) vir ’n opsomming van die redes waarom die inisiatiewe gefaal het.

[32] Sien *ibid* vir ’n bespreking van vroeë pogings om regsklinieke in Tsjeggo-Slowakye op te rig.

[33] Tomoszek (2025:163). Universiteite van Comenius Bratislava, Trnava, Banská Bystrica en Košice.

[34] Comenius Universiteit.

[35] Pavol Jozef Šafárik Universiteit.

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

[36] Krieger (2017:246–79).

[37] Tomoszek (2025:161).

[38] Preložnjak (2014:373).

[39] Universiteit van Zagreb.

[40] European Commission (2008); Uzelac (2025:154).

[41] Johnsen, Stawa, en Uzelac (2010).

[42] Uzelac (2025:155); JURK. Sien par. 4.5 hier bo oor kliniese regsopleiding in Noorweë vir ’n bespreking van Juss-Buss.

[43] Uzelac (2025:156–7).

[44] Uzelac (2023:19).

[45] Vir ’n volledige bespreking van die Zagreb-regskliniek, sien Preložnjak (2014:373–82).

[46] Zammit en Kislova (2019:150).

[47] *Ibid*. Italiaans was tot die mid-1930s die amptelike taal in Maltese howe en wetgewing.

[48] Zammit en Kislova (2019:151–2). Sien ook Donlan, Marrani, Twomay en Zammit (2017:193–4).

[49] *Ibid*.

[50] Zammit en Kislova (2019:154–7).

[51] Kálmán (2020:231) noem dat die redes hoofsaaklik befondsing of ’n gebrek aan gekwalifiseerde dosente was.

[52] Kálmán (2020:232–4).

[53] Kálmán (2020:231).

[54] Tóth (2017:153.)

[55] Kálmán (2020:243–4).

[56] Kálmán (2020:244).

[57] Kálmán (2020:245).

[58] Kálmán (2020:246).

[59] Wilson (2009:823–46).

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

[60] ENCLE.

[61] *Ibid.*

[62] Bartoli (2015:213).

[63] Alemanno en Khadar (2018:347).

[64] Bologna Process.

[65] Aurey (2025:179).

[66] *Ibid*.

[67] Aurey (2025:180).

[68] Aurey (2025:179).

[69] Vir die lys van Frankryk se regsklinieke, sien Network of French-speaking legal clinics.

[70] Aurey (2025:181).

[71] *Ibid*.

[72] *Ibid*. Vir meer oor die ontwikkeling van kliniese regsopleiding in Frankryk en in Frans-sprekende lande, sien die Franse Netwerk van Regsklinieke se joernaal *Cliniques juridiques*.

[73] Sukrow (2025:182–3).

[74] *Ibid.*

[75] Sukrow (2025:183).

[76] *Ibid.*

[77] Sukrow (2025:183–4).

[78] Sukrow (2025:184).

[79] Vlugtelingregskliniek, Duitsland.

[80] *Ibid.*

[81] Refugee Law Clinic Berlin. Project Samos (2018–2021).

[82] Sukrow (2025:185–6).

[83] Sukrow (2025:186).

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

[84] Sukrow (2025:185–6).

[85] Sukrow (2025:186).

[86] Sien onder meer die dringende personeeltekorte. DRB.

[87] Barbera en Stege (2025:188).

[88] *L'altro diritto.*

[89] Vir 'n volledige bespreking, sien Barbera (2018:59–75).

[90] Barbera en Stege (2025:188).

[91] Getal regsklinieke by die volgende universiteite: Turin 7; Milano La Statale 9; Milano Bocconi 5; Milano Cattolica 4; Brescia 3; Pavia 3; Trento 3; Verona 2; Udine 9; Triest 2; Florence 7; Siena 2; Perugia 2; Rome Tor Vergata 2; Roma Lumsa 3; Roma Luiss 3; Roma Tre 10; Salerno 16; Molise 4; Bari 4. Dit is egter nodig om aan te dui dat sommige van hierdie regsklinieke slegs daaruit bestaan dat praktiese sake bespreek word: Barbera en Stege (2025:189).

[92] Barbera en Stege (2025:188).

[93] Barbera (2018:62–4).

[94] Barbera en Stege (2025:190–2).

[95] Bartoli (2015:213–59).

[96] *Ibid.*

[97] *Ibid.*

[98] Wilson (2012:177).

[99] Wilson (2012:178).

[100] Wilson (2012:178–9).

[101] Sien Bologna Process, nota 29 hier bo. Sien ook Terry (2008:128–9).

[102] Wilson (2012:182).

[103] Wilson (2012:183).

[104] *Rechtswinkels*.

[105] Wilson (2012:182).

[106] *Ibid.*

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

[107] *Ibid*.

[108] Die Vrye Universiteit van Amsterdam en die Universiteite van Groningen, Maastricht, Tilburg en Leiden. Die Universiteite van Utrecht, Nijmegen en Rotterdam se regswinkel staan nie krediete toe nie.

[109] Wilson (2012:184–5).

[110] Deliran (2025:193–5).

[111] Wilson (2012:186–7).

[112] Wilson (2009:823).

[113] Langford, Uehara en Wærstad (2015:196).

[114] *Ibid.*

[115] Hammerslev, Olesen en Rønning (2018:147–67).

[116] Langford, Uehara en Wærstad (2015:198).

[117] Langford, Uehara en Wærstad (2015:199).

[118] *Ibid.*

[119] JURK.

[120] Langford, Uehara en Wærstad (2015:198).

[121] Wilson (2009:823).

[122] Bv. skynverhore of simulasies wat geen reële gevolge het nie. Langford, Uehara en Wærstad (2015:198).

[123] Fernández-Artiach, García-Añón en Mestre-i-Mestre (2018:148).

[124] GAJE.

[125] Universiteit van València, Legal Clinic for Social Justice.

[126] Sako, Capulong, King-Ries en Fernández-Artiach (2019:121).

[127] Sien Bologna Process, nota 29 hier bo.

[128] Sako, Capulong, King-Ries en Fernández-Artiach (2019:201).

[129] Sien Fernández-Artiach, García-Añón en Mestre-i-Mestre (2018).

https://doi.org/10.56273/1995-5928/2023/j22n3e2

[130] Die netwerk het ontstaan deur verskeie vergaderings in 2007 by die Universitat Rovira i Virgili in Tarragona; in 2010, 2013, en 2016 by die Universiteit van Valencia; in 2014 by die Carlos III Universiteit in Madrid; in 2017 by die Universiteit van Alcalá in Madrid; en in 2018 by die Universiteit van Salamanca. Sien Sako, Capulong, King-Ries en Fernández-Artiach (2019:123).

[131] Sako, Capulong, King-Ries en Fernández-Artiach (2019:123). Die Salamanca-verklaring vir inklusiewe onderrig is ’n stel van beginsels en riglyne vir die opleiding van kinders met spesiale behoeftes. Die beginsels sal op hul kliniese regsopleiding toegepas word.

[132] Sako, Capulong, King-Ries en Fernández-Artiach (2019:133–5).

[133] Fernández-Artiach en Gascón-Cuenca (2025:201).

[134] Fernández-Artiach en Gascón-Cuenca (2025:202).

[135] *Red Española de Clínicas Jurídicas*.

[136] Fernández-Artiach en Gascón-Cuenca (2025:203).

[137] SAULCA. Sien Du Plessis (2025).